

כי ירחיב

"כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר דבר לך ואמרת אכלה בשר לך ותאווה נפשך לאכל בשר בכל אות נפשך תאכל בשר" (דברים יב כ).

"ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר נשבע לאבותיך: ... ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה" (דברים יט ח).

"מתן אדם ירחיב לו ולפני גדלים ינחני" (משלי יח טז).

רש"י על הפסוק

לימדה תורה דרך ארץ, שלא יתאוה אדם לאכול בשר, אלא מתוך רחבת ידיים ועושר.⁴

רמב"ן על הפסוק

כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך - אין טעם הרחבה זאת כאותה שיאמר להלן: "ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך וגו' ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה" (דברים יט ח ט). שאם כן, לא היה בשר תאוה מותר בבואם לארץ. אבל שם (להלן יט א) נאמר: "כי יכרית ה' אלהיך את הגוים אשר ה' אלהיך נותן לך את ארצם", והם שבעה הגוים שיזכיר בכל מקום, ואז נבדיל שלש ערים, וכן עשה יהושע (יהושע כ). ואח"כ אמר: כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר נשבע לאבותיך,⁵ וזה ירמוז לעשרה עממין שנתנו לאברהם. אבל כאן אמר "כאשר דבר לך", והם הגוים האלה אשר ה' אלהיך נותן לך את ארצם, כי מיד לאחר שכבשו וחלקו הותר להם בשר תאוה.⁶ ואין טעם "כי ירחק ממך המקום" שיהיה מותר בהרחקת המקום בלבד, שאם כן יהיו אסורים יושבי ירושלים בבשר תאוה. אבל עם כל ישראל ידבר ויאמר להם, כי כאשר ירחיב השם את גבולכם ולא תהיו כולכם יושבים

¹ זו פרשת "בשר תאוה" שהתירה התורה לאכול בשר בכל גבולך, לאחר שבספר ויקרא פרק יז (פסוקים ג-ד) נאסר עניין זה בפירושו: איש איש מבית ישראל אשר ישחט שור או כשב או עז במחנה או אשר ישחט מחוץ למחנה: ואל פתח אהל מועד לא יביאו להקריב קרבן לה' לפני משכן ה' דם יחשב לאיש ההוא דם שפך ונכרת האיש ההוא מקרב עמו". ראה גם הפסוקים באיסור שחוטאי חוץ בסמוך בפרשתנו: "השמור לך פן תעלה עלתיך בכל מקום אשר תראה: כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטיך שם תעלה עלתיך ... רק בכל אות נפשך תזבח ואכלת בשר כבדתיך ה' אלהיך אשר נתן לך בכל שערך ...". ואגב, המילה "תזבח" שבפסוק זה, וכן "וזבחת" (דברים טז, כז), הן יסוד לכל דיני שחיטה (להם מוקדש חלק ניכר ממסכת חולין מהארוכות בש"ס) שלא נאמרו במפורש בתורה.

² הרחבה זו שבפרשת שופטים הסמוכה היא לגבי הוספה של עוד ערי מקלט, יתר על שש הערים המוזכרות בתורה (במדבר לה), שלוש שקבע משה בעבר הירדן המזרחי (דברים ואתחנן פרק ד) ושלוש שקבע יהושע בעבר הירדן המערבי, ארץ כנען (יהושע פרק כ). "אם" שם נראה שהוא לעתיד רחוק ואילו כאן "כי", האם יש הבדל? ראה מסכת ראש השנה ג ע"א: "אמר ריש לקיש: "כי משמש בארבע לשונות: אי, דילמא, אלא, דהא" (מובא פעמים הרבה ברש"י). האם ה"כי" פה הוא בהתניה (אי, דלמא) או "כאשר" (דהא)?

³ זהו ה"ירחיב" השלישי והאחרון במקרא וברור שהמדרש לא יחמיץ חיבור של "ירחיב" זה עם "ירחיב" שבפרשה שלנו, מה גם שהמדרש תמיד אוהב להרחיב ולחבר דרשות על פסוקי כתובים עם דרשות על פסוקי התורה. "ירחיב" זה של ספר משלי ייקח אותנו לענייני צדקה וחסד, כפי שנראה, ולא לעסקי אוכל ובשר. אבל נפתח בפרשני המקרא ובעסקי אוכל ובשר.

⁴ רש"י שפעמים רבות נדרש למשמעות של "כי", על בסיס הגמרא בראש השנה שהבאנו בהערה 2 לעיל, מתעלם כאן מהנושא, כנראה שפשיטא לו מה המשמעות של "כי" כאן, אך לא גילה לנו. רש"י בוחר לפרש את הפסוק בדרך הדרש. המקור לרש"י זה הוא, עפ"י מפרשיו, הגמרא בחולין פד ע"א האומרת: "למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא לתאבון". היינו, כשהוא באמת מתאוה ורעב ולא לזלילה סתם. רש"י שינה מלשון ורעיון הגמרא, כנראה על בסיס הדיון שם מה ראוי שאדם יקנה ויאכל בהתאם להכנסתו ורכושו (ירק, דגים, בשר), באיזו תדירות והאם רק משלו או ייקח מהשוק. ונשאיר גולשי המים לעיין בגמרא המאירה שם, כולל "משפחות הבריאים", החלשים ו"הלוויים ואוכלים" שנזכרים שם. ועוד נעיר על רש"י זה, שמורגל בפינו הביטוי דרך ארץ קדמה לתורה (ויקרא רבה ט ג ועוד) ומאידך מצאנו במקומות רבים שהתורה היא שמלמדת אותנו דרך ארץ. זה השילוב ההדדי בין שניהם. וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו לימדה תורה דרך ארץ בפרשת חוקת ושם לא הספיקונו להביא מקור זה והנה הרחבנו כאן.

⁵ צריך לתקן הנוסח ברמב"ן: "ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר נשבע לאבותיך" ולא ראיתי מי מפרשני הרמב"ן מעיר על כך.

⁶ רמב"ן הוא בין הפרשנים היחידים שמצאנו שמתייחס ל"כי" שבפרשתנו ולהשוואה המתבקשת עם ה"ואם" שבדיון ערי מקלט בפרשת שופטים הסמוכה. שם מדובר על הרחבת גבול לעתיד לבוא "לימים אשר אמר ומל ה' את לבבך ולבב זרעך" כדברי הרמב"ן בפירושו שם. ואילו כאן, מדובר בדבר מיידי, מיד עם סיום הכיבוש ותחילת ההתנחלות בארץ (על שנות הכיבוש עצמו חלים דינים מיוחדים, ראה הלכות מלכים לרמב"ם פרק ח). ולנו נדמה שגם וא"ו החיבור תורמת משהו להבדל, לא סתם "אם", אלא "ואם". יש לשים לב גם להבדל בין הלשון "כאשר דבר לך" שהיא קיום ההבטחה לדור הנוכחי ובין הלשון "כאשר נשבע לאבותיך" שהיא הבטחה רחוקה משני קצות הזמן. שורשיה בעבר הרחוק - בהבטחה לאבות; וקיומה בעתיד הרחוק - בגאולה לעתיד לבוא. בעבר, ראה גבולות הארץ בהבטחה לאברהם, בראשית טו יח-כא בברית בין הבתים, אלה עשרת העממים שהרמב"ן מזכיר (ראה גם פירוש רשב"ם על הפסוק בערי המקלט, דברים יט ט: "ואם ירחיב - לתת לך כל העשרת עממים שניתנו לאברהם בין הבתים"). ובעתיד הרחוק, הם פסוקי התשובה והשיבה של משה בפרשת נצבים (תחילת פרק ל בדברים), שרמב"ן מביא, המתארים את אחרית הימים.

סביב למשכן כאשר אתם היום במדבר יהיה לכם בשר החולין מותר, כי אי אפשר שתלכו כולכם ממקום רחוק אל המקום אשר יבחר ה' ותזבחו זבחים שלמים כל מה שתאכלו.⁷

דברים רבה ד ו פרשת ראה

"כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך ... ואמרת אוכלה בשר ... רבותינו אומרים: הרבה דברים אסר אותם הקב"ה וחזר והתירם במקום אחר. תדע לך, אסר הקב"ה לישראל לשחוט ולאכול עד שיביאנו פתח אהל מועד. מניין? ואל פתח אהל מועד לא הביאו להקריב קרבן לה'" (ויקרא יז ג-ד), מה כתוב שם? "דס יחשב לאיש ההוא, דס שפך ונכרת האיש ההוא מקרב עמו". וכאן חזר והתירו להם, שנאמר: "בכל אות נפשך תאכל בשר". מניין? ממה שקראו בענין: "כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך".⁸

דברים רבה פרשה ד סימן ח⁹

"כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך". זהו שאמר הכתוב: "מתן אדם ירחיב לו ולפני גדלים ינחמו" (משלי יח טז). מהו "מתן אדם ירחיב לו"? מעשה ברר' אליעזר ור' יהושע שיצאו לגבות לעסק מצות רבותינו. הלכו לחלקה של אנטוכיא¹⁰ והיה שם אדם אחד והיה נקרא אבא יודן¹¹ והיה למוד ליתן לרבותינו ביד רחבה. נעשה אותו אבא יודן עני. ראה לר' אליעזר ור' יהושע שהלכו לגבות שם, והטמין עצמו מפניהם. ועלה לביתו ועשה יום ושנים ולא ירד לשוק. אמרה לו אשתו: מפני מה לא ירדת לשוק הרי שני ימים?¹² אמר לה: רבותינו באו לגבות לעסק מצות עמלי תורה, ואין סיפק בידי ליתן להם ואני מתבייש לירד לשוק. אשתו שהייתה אוהבת את המצוות, אמרה לו: לא נשתיירה לנו שדה אחת? מכור חציה ותן אותה להן. הלך ועשה כן, מכר אותה חצי שדה בחמשה זהובים ונתן אותן לרבותינו, ואמר להן: התפללו עלי. התפללו עליו ואמרו לו: המקום ימלא חסרונך.¹³ הלכו להם רבותינו לגבות במקום אחר. אותו אבא יודן חרש באותה חצי שדה ומצא שם סימא גדולה¹⁴ ונעשה עשיר יותר ממה שהיה קודם. עם שרבותינו חוזרים, עברו באותו מקום, אמרו לאחד: חייך, העמידנו עם אבא יודן. אמר להם אותו האיש: ומי יכול לעמוד עם אבא יהודה? נוח לכם עם המלך ולא עמו. אמרו לו: אין אנו מבקשין אלא שלא ידע שעברנו כאן ולא שאלנו את שלומו. ידע אבא יודן ובא אצלם¹⁵ ונתן להם אלף זהובים. אמר להם: עשתה

⁷ נימוק נוסף של רמב"ן איננו לשוני, אלא מהותי. "כי ירחיב" היא עצם הכניסה לארץ וההתנחלות בה, הרחבת חיים משמעותית מול החניה סביב למשכן והקרבה הפיסית של מחנה במדבר. הנימוק של רמב"ן בעניין ירושלים איננו העיקר וניתן לדחיה בנקל. העיקר הוא הכניסה לארץ וההבדל המהותי בין ישיבה בנחלת קבע, חיי עובדי אדמה הנאחזים ברחבי הארץ ובין חיי נוודים במדבר. זה ה"כי ירחיב" המשמעותי. זה העיקר, הרחבת ישיבת הקבע.

⁸ זה המדרש לו רמזנו בהערה מס' 1 בראש דברינו. לאחר שאסרה התורה שחוטי חוץ ודרשה להביא כל אכילת בשר לקרבן (שלמים) לפני ה', חזרה והתירה "בשר תאוה" בשעריך. ראה בגמרא חולין טז ע"ב שמעלה את האפשרות (הוא אמינא) שאם יתבטל ה"ירחיב", היינו הישיבה בארץ, ועם ישראל יגלה ממנה, אולי יחזור וייאסר בשר תאוה: "הכל שוחטין, ולעולם שוחטין ... מאן תנא? אמר רבה: רבי ישמעאל היא, דתניא: כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר דבר לך ואמרת אוכלה בשר וגו' - ר' ישמעאל אומר: לא בא הכתוב אלא להתיר להם בשר תאוה, שבתחילה נאסר להם בשר תאוה, משנכנסו לארץ הותר להם בשר תאוה. ועכשיו שגלו יכול יחזרו לאיסורן הראשון? לכן שנינו: לעולם שוחטין". צריך להבין גמרא זו איך לשון משנה "הכל שוחטין" יכול לבוא במקום סמך מהמקרא. ולעצם הנושא של דברים שהתורה אסרה וחזרה והתירה, ראה רשימתם בויקרא רבה כב י (פרשת אחרי מות בה מוזכר איסור בשר תאוה שהותר בפרשתנו) וכן במדרש תנחומא פרשת שמיני סימן ח: חלב, גיד הנשה, אחות אישה, אשת אח, כלאים, כחל ועוד. ומכאן, נראה שעניין זה של בשר תאוה שנאסר והותר ב"כי ירחיב" הוא הבולט מכולם ומבליט את ספר ויקרא מול ספר דברים. ועל נושא זה של "אסרתי לך - התרתי לך" יש להרחיב בפעם אחרת כאן או בפרשת שמיני. בע"ה.

⁹ נעבור לנושא הצדקה. המדרשים להלן נמצאים גם, בשינויי נוסח קלים, במדרש ויקרא רבה פרשה ה סימן ד ונראה שהמקור הוא בירושלמי מסכת הוריות פרק ג הלכה ד. המוטיב המרכזי כאן הוא הפסוק במ של שבעים הופך את הגלגל. התורה אומרת "כי ירחיב ה'" ואילו ספר משלי אומר: "מתן אדם ירחיב לו", היינו שמעשי האדם הם הגורמים להרחבה ולהרווחה. אני ארחיב, אם אתה תרחיב.

¹⁰ עמק ליד העיר אנטוכיא או אנטוכיא. עיר זו מופיעה במקורות רבים אחרים ויש שמזהים אותה עם חמת.

¹¹ יודן ויהודה הם אותו שם כפי שנראה להלן וכפי שמופיע שמו של איש נדבן זה במקורות מקבילים.

¹² במקבילה בויקרא רבה הנוסח הוא: "וראה רבותינו שם ונתכרמו פניו הלך לו אצל אשתו. אמרה לו אשתו: מפני מה פניך חולניתי? שם, אין הוא מסתגר יומיים, אשתו מרגישה מיד שמשו עובר עליו ונראה גם שהוא לא מסתיר ממנה דבר ואף משתף אותה.

¹³ "המקום ימלא חסרונך" הוא נוסח לגבי ניחום אבלים ומכאן שחכמים הבינו שמצבו התדרדר (ובכל זאת לא סרבו לתרומתו). בנוסח ויקרא רבה הם גם מתפללים עליו בלי שהוא מבקש.

¹⁴ אוצר גדול, באותה חצי שדה שהשאיר לעצמו.

¹⁵ נשאר אותו האיש שהיה קודם שהוא יודע שהחכמים באו לעיר לגבות צדקה ואין הם צריכים לחלות את פניו.

תפילתכם פירות. אמרו לו: אף אנו היינו יודעים במעשיך הטובים ועשינו אותך ראש פרק.¹⁶ קראו עליו רבותינו: "מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו".

דבר אחר. מעשה בר' חייא שעשה נדבה בבית המדרש הגדול שבטבריא. ופסק אדם אחד ליטרא של זהב. נטלו ר' חייא והושיבו אצלו וקרא עליו: "מתן אדם ירחיב לו".¹⁷

דבר אחר. מעשה בריש לקיש שהלך לבצרה והיה שם אדם אחד נקרא אבון הרמאי. ולא שהיה רמאי, אלא שהיה מרמה במצות. היאך היה מרמה במצוות? משהיה הקהל פוסק, ואח"כ פוסק כנגד כל הקהל.¹⁸ עשה שם ריש לקיש פסיקה¹⁹ ונתן כנגד כל הקהל. נטלו ריש לקיש והושיבו אצלו וקרא עליו: "מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו". א"ר אבהו: מה לי למקום אחר? למוֹד ממקומו. מה כתיב למעלה? (דברים יב) "הישמר לך פן תעזוב את הלוי" ואח"כ "כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר דבר לך".²⁰

אסתר רבה (וילנא) פרשה ב סימן ג²¹

מעשה באדם אחד שהיה שמו בר בנהין. הלכו רבותינו אצלו על עסקת מגבת חכמים. כשעמדו לפני פתח ביתו, שמעו את בנו שאמר לו: במה אנו אוכלים את לחמנו היום? אמר לו בטרוקסימון (ירק מריר). – האם להביא מאלה שמוכרים אגודות ירק במטבע כסף קטנה, או מאלה שמוכרים שתי אגודות במטבע ז? אמר לו: משתיים במטבע, שהם כמושים וזולים (ירק מאתמול, לא טרי). אמרו החכמים: איך אנו הולכים לבקש צדקה אצל הקמץ הזה? נלך ונגבה תחילה בעיר אחרת ואח"כ נחזור אליו. הלכו ועשו מעשיהם בעיר אחרת וחזרו אצלו ואמרו לו: תן לנו "מצווה". אמר להם: לכו אצל אשתי והיא נותנת לכם כלי מידה (שבו מודדים תבואה), מלא דינרים. הלכו אצל אשתו ואמרו לה: בעלך ציווה שתתני לנו צדקה כלי מידה מלא דינרים. אמרה להם: איך הוא אמר לכם, כלי גדוש או מלא ומחוק?²² אמרו לה: סתם אמר ולא פירש גדוש או מחוק. אמרה להם: אני נותנת לכם גדוש, ואם יאמר לי בעלי: למה נתת גדוש? אומר לו: נתתם מכתובתי. באו החכמים אצל בר בנהין אמרו לו: המקום ימלא חסרונך. אמר להם: איך נתנה לכם, גדוש או מחוק? אמרו לו: אנו אמרנו לה סתם והיא אמרה: אתן לכם גדוש ואם יאמר בעלי: למה נתת גדוש, אומר לו: מכתובתי הוא. אמר להם: כך היה בדעתי לתת לכם. ולמה לא באתם אצלי בראשונה (שאתם הרי יודעים שאני עשיר)? אמרו לו: שמענו את עבדך שאמר לך: במה אנחנו אוכלים היום? ואמרת לו: בירק מריר, בשניים במטבע. אמרנו: בן אדם שיש לו כל הממון הזה והוא אוכל ירק מריר כמוש שניים במטבע! אמר להם: בצרכי עצמי אני רשאי לקמץ, אבל במצוות צדקה אין אני רשאי.

"... ויאמר פי עתה הרחיב ה' לנו ופרינו בארץ" (בראשית כו כב).²³

¹⁶ ובמקבילה בויקרא רבה הנוסח הוא: "אמרו לו: חייך, אע"פ שנתן אדם אחר יותר ממך, לך כתבנו בראש טומוס". היינו, בראש רשימת התורמים. דבר זה אולי מסביר מדוע חכמים קבלו את תרומתו הגם שידעו שמצבו גרוע ובוודאי לא נעלמה מהם ההלכה של מגבלות במתן צדקה יחסית למצבו הכלכלי של האדם ("באושא התקינו המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש ... שמא יצטרך לבריות", מסכת כתובות נ ע"א). אולי חכמים האמינו שאם יכתבוהו בראש, יגרמו לשיפור מצבו. וצריך עיון.

¹⁷ ראה נוסח עשיר יותר במקבילה בויקרא רבה: "ר' חייא בן אבא עשה פסיקה ליתן ליתומים באותו בית מדרש של טבריא. עמד שם אחד משל בית סלוני ופסק ריטלא של זהב. נטלו ר' חייא והושיבו אצלו וקרא עליו: "מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו".

¹⁸ היינו שבתחילת ההתרמה הוא נמנע מלתת, אולי העמיד פנים שאין לו ומצבו הכלכלי רע. בכך גרם לאחרים להשתדל יותר לתת. ואח"כ נתן כסכום שנתנו כולם ביחד. אלא שנראה שדבר כזה אפשר לעשות פעם אחת, אולי פעמיים.

¹⁹ שם נוסף למגבת ולאיסוף כסף, אולי משום שפסקו לכל אחד סכום, או שמי שמתנדב הוא כמו פסק דין שיש לקיים. ובמקורות אחרים, פסיקה הוא הקצבה. ראה מילון אבן שושן.

²⁰ ראה מקבילה בתנחומא סימן ה בפרשתנו ושם הנוסח הוא "מרמה על המצוות" וגם מסביר את עניין הפסיקה: "מעשה באבון רמאה שהיה דר בבצרה. הלכו רבותיו לשם ומבקשים פרנסה. היה יושב ולא פסק תחילה עד שפסקו כל בני העיר. שהיה רוצה לידע כמה הם פוסקין כדי לפסוק כנגד כולן. לכך נקרא אבון רמאה שהיה מרמה על כל המצוות. משידע כמה פסקו כל בני העיר פסק כנגד כולן". ועל"פ מעניין למצוא דוגמאות נוספות לרמאות במצוות או על המצוות ונשמח לשמוע רעיונות מדולי המים בנושא.

²¹ כיוון שנדרשו לסיפורים על נותני צדקה, לא יכולנו שלא להביא גם סיפור זה שאולי גם בו יש מעין רמאות במצוות. גם סיפור זה מקורו בירושלמי, פסחים פרק ד הלכה ט. ומה שהבאנו בעברית הוא עפ"י תרגום המדרש המבואר לאסתר רבה..

²² גדוש הוא כשהתוכן נערם מעל שפת הכלי או השק (בתבואה למשל) ומחוק הוא כאשר מיישרים אותו בדיוק עם גובה דפנות הכלי בעזרת כלי מיוחד. ראה מסכת בבא בתרא פרק ה משנה יא: "מקום שנהגו למוד בדקה, לא ימוד בגסה. בגסה, לא ימוד בדקה. למחוק, לא יגדוש. לגדוש, לא ימחוק". ראה גם מנחות פז ע"א: "שתי עשרונות היו במקדש, אחד גדוש ואחד מחוק".

²³ נחזור ונחתום בפסוקים מהמקרא בהם פתחנו. האם ה"ירחיב" של הבנים הוא חזרה ל"הרחיב" של האבות ומעשה אבות סימן לבנים? ראה המדרשים שם על ההרחבה שבאה ליצחק (ולאבות האחרים) אחרי צרותיו וגלגוליו מבית ומחוץ (אגדת בראשית סא).

"הֲרַחֵבֵי מְקוֹם אֱהָלְךָ וִירֵעוֹת מִשְׁכְּנֹתֶיךָ יִטוּ אֶל תַּחְשׁוֹכֵי הָאָרֶזִים מִיִּתְרֶיךָ וַיִּתְדַתִּיךָ חֲזָקִי" (ישעיהו).²⁴

שבת שלום ומברכים חודש אלול
מחלקי המים

ולא מצאנו מי שהרחיב לקשר את ה"ירחיב" של דברים-הבנים עם ה"הרחיב" של בראשית-האבות וכל המרחיב ומוסר לנו מידע על הקשר ירחיב-הרחיב זה יבוא על שכרו ברוחב.
²⁴ בזכות ה"ירחיב" שדרשנו ובזכות מצוות צדקה וגמילות חסדים המרחיבה ומרויחה לכולנו, נזכה שיקום בנו במהרה ובכפליים, פסוק זה מההפטרה של עוד שבו עיים וכל פסוקי נחמת ציון ובניי ירושלים שאנו קוראים מתשעה באב ועד התייצבותנו לשנת תש"ע הבאה עלינו לטובה.